

Лозова О. М. Специфіка різномодальної семантики в етнічній свідомості українців / Лозова О.М. // Актуальні проблеми психології : Проблеми психології творчості : Збірник наук. праць / За ред. В.О. Моляко.– Т. 12.– Вип. 6.– Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009.– С.156–162.

УДК 159.922.

Лозова О. М.

СПЕЦИФІКА РІЗНОМОДАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ В ЕТНІЧНІЙ СВДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Резюме. У статті висвітлено результати фоносемантичного аналізу звуко-кольорової синестезії в мовній свідомості українофонів. Виявлено порівняльну специфіку звуко-кольорової синестезії у представників російського та українського етносів.

Ключові слова: етнічна свідомість, мовна свідомість, фоносемантика, синестезія.

Лозовая О. Н.

СПЕЦИФИКА РАЗНОМОДАЛЬНОЙ СЕМАНТИКИ В ЭТНИЧЕСКОМ СОЗНАНИИ УКРАИНЦЕВ

Резюме. Данная статья освещает результаты фоносемантичного анализа звуко-цветовой синестезии в языковом сознании украинофонов. Выявлена сравнительная специфика звуко-цветовой синестезии у представителей русского и украинского этносов.

Ключевые слова: этническое сознание, языковое сознание, фоносемантика, синестезия.

Specificity of Multi-modality Semantics in Ukrainian Ethnic Consciousness

Summary. This article elucidates the results of phonosemantic analysis of color-sound synaesthesia in language consciousness of Ukrainians. The comparative analysis of color-sound synaesthesia of representatives of Russian and Ukrainian ethnoses was conducted.

Key words: ethnical consciousness, language consciousness, phonosemantics, synaesthesia.

Аналіз стану наукової проблеми. Сучасна когнітивна психологія, психосемантика та психосеміотика визначають картину світу як суб'єктивний образ-гештальт об'єктивного світу, як певне ідеальне утворення, що може опредмечуватися в знакових формах різного виду (мовних і візуальних), не відбиваючись повністю в жодній з них. Ці знаки складають глобальний образ світу, що репрезентує властивості світу в тому вигляді, в якому вони осмислюються його носіями, являє собою інтеграцію всіх моментів психічного життя людини як представника того чи іншого етносу на певному шаблі його розвитку [7, с. 15].

Якщо звернутися до базових рівнів організації людського буття, що відбивають етнічну картину світу, то до них, як відомо, відносять фізичну, біологічну та соціальну системи (С.Л. Рубінштейн [11], Б.Ф. Ломов [6]). Онтологія етнічно детермінованого сприймання розглядається переважно на рівнях біологічної та соціальної сфер. Дійсно, будучи біологічним суб'єктом, людина, окрім відомих функцій життєзабезпечення, реалізує функцію орієнтувальну та регуляторну, предметний же світ представлено у сфері суб'єктивного у предметах потреб. На цьому фоні фізичний рівень буття і, відповідно, перцепція фізичних властивостей об'єктів як фактор структурування свідомості розглядається значно рідше. Згідно з концепцією О.Ю. Артем'євої, перцептивний світ усвідомлюється людиною як набір упорядкованих у просторі й часі об'єктів, що рухаються, включаючи й тіло самого реципієнта [1]. Відтак фізичні властивості світу, зокрема, колір – виразна детермінанта етнічної свідомості.

У 1995 році одночасно в США, Німеччині, Данії, Фінляндії, Росії та в Україні було проведено опитування громадської думки, предметом якого стали виключно візуальні естетичні переваги місцевого населення. Вибірка відображала генеральну сукупність за регіонами, статтю, віком та типом населеного пункту. Генеральну сукупність респондентів в Україні становили

1016 осіб, старших 15 років. Констатовано, що український народ, як і американський, російський, данський і фінський, воліє бачити на своїх улюблених картинах краєвид блакитно-зелених кольорів. Результати обстеження додатково показали, що колір впливає на настрій більшої частини населення (43%), у жінок цей показник вищий: серед них 49% вважають, що колір впливає на їхній настрій, 22% вказують на відсутність такого впливу; у чоловіків відповіді на це запитання розподілилися відповідно – 36% і 35% [12].

Постало питання: якою мірою візуальна семантика кольору пов'язана у свідомості етносу з фоносемантикою рідної мови? Відтак **метою** даного дослідження став фоносемантичний аналіз звуко-кольорової синестезії у мовній свідомості українофонів.

Науковою проблемою дослідження стала наявність відповідностей між значенням слова і його звуковою формою, відповідностей, що спираються на здатність звуку викликати незвукові уявлення. Ця здатність пояснюється споконвічною роллю в житті людини предметів і явищ, пов'язаних з різними звуками, і відповідного оцінювання цих звуків. Закріплені у свідомості або несвідомому людини, ці оцінки можуть переноситись на будь-які інші звуки, що доводиться хоча б існуванням музики, змістом якої є цілком значення звукової форми, тобто символічне значення звуків. У психології, крім того, відомі синестетичні ефекти – прихований зв'язок звукового образу з незвуковим. Давно помічено, що вплив подразника одного типу нерідко призводить до виникнення відчуття, характерного для подразників, що обробляються іншим аналізатором.

У лінгвістиці психологічний феномен міжмодального переносу найчастіше заторкується у питанні про природу звукосимволізму, питанні надзвичайно актуальному і дискусійному. Існують принаймні три точки зору на причини виникнення символіки звуків мови. Перша одержала назву гіпотези первинного звукосимволізму й полягає в тому, що символіку звуків вважають споконвічною, первинною стосовно умовного значення, гадаючи, що вона виникла під впливом звуків природи (Баллі Ш. [2], Левицький В.В.

[5]). Запропоновано й іншу гіпотезу (вторинного) звукосимволізму, – асоціативна теорія І.Тейлор [14], згідно з якою, символіка звуку є відбиттям значення слова у звуковій формі. Якщо виявляється, що певний звук зустрічається в декількох частотних словах з подібною семантикою, то ця семантика в сильно узагальненому виді проектується на даний звук, і тепер уже звук, навіть окремо взятий, викликає несвідомі асоціації, пов'язані із семантикою слів. Нарешті, точка зору С. Ньюмена та М. Бентлі полягає в тому, що в основі звукосимволізму лежать фізичні (акустичні та артикуляційні) властивості звуків, транспозиція одних видів відчуттів в інші, тобто синестезія.

Проблема психосемантичних досліджень фонетичного значення полягає в очевидній неперспективності приписування звукам мови того, на що вони вказують. Вважається, що єдиний можливий шлях опису звукової символіки – це перерахування їхніх оцінних ознак.

Вперше наукова оцінка емоційного впливу фонетики російськомовного слова й тексту на несвідоме мовця була зроблена в докторській дисертації О.П. Журавльова, результати якої знайшли відбиття в монографії [4].

Досліджуючи символіку звуків української мови, В.В.Левицький у відомій праці «Семантика і фонетика» описує методику експериментального вивчення звукосимволізму, зазначає характер зв'язку між звуком і асоціаціями, причини, які породжують це явище. Вчений розглядає звуки української мови за параметрами розміру, оцінки, активності, теплоти, сили, світла, твердості. Експериментальне дослідження засвідчило, що переважно голосні звуки символізують розмір, світло і силу, а приголосні – твердість та активність [5].

Сьогодні для оцінки фоносемантичного впливу застосовується, зокрема, комп'ютерна експертна система ВААЛ, яка дозволяє, зокрема: оцінювати неусвідомлюваний емоційний вплив фонетичної структури слів на несвідоме людини; генерувати слова із заданими фоносемантичними характеристиками; задавати характеристики бажаного впливу й цілеспрямовано коректувати тексти за обраними параметрами з метою

досягнення необхідного ефекту впливу; оцінювати звуко-кольорові характеристики слів і текстів; провадити емоційно-лексичний аналіз текстів [13].

Система ВААЛ використовує набір шкал, заданих прикметниками: *прекрасний, світлий, ніжний, радісний, піднесений, бадьорий, яскравий, стрімкий, повільний, тихий, суворий, мінорний, сумний, темний, важкий, тужливий, похмурий, страхітливий, лиховісний*, або шкали, представлені парами антонімічних прикметників: *хороший - поганий, гарний - відразливий, радісний - сумний, світлий - темний, легкий - важкий, безпечний - страшний, добрий - злий, простий - складний, гладкий - шорсткуватий, округлий - кутастий, великий - маленький, грубий - ніжний, мужній - жіночний, сильний - слабкий, холодний - гарячий, величний - низький, голосний - тихий, могутній - кволий, веселий - сумний, яскравий - тьмяний, рухливий - повільний, швидкий - повільний, активний - пасивний*.

Всім звукам певної мови за даними шкалами поставлені оцінки. Спеціальні формули дозволяють на їх основі зіставити оцінки окремих слів і цілих текстів. Ці оцінки не усвідомлюються мовцями, але особливим чином поставлені експерименти показують, що вплив на людське несвідоме чиниться доволі сильний. "Якщо звук виявився «великим», то це значить тільки, що він викликає в несвідомому людини деяке враження, синестетично або асоціативно подібне до враження від сприймання чогось великого, об'ємного... Іншими словами, ця ознака вказує лише на те, що враження від даного звуку викликає реакцію в тій частині несвідомого, яка реагує й на інші стимули, що реально припускають застосування даної ознаки", – зазначає О.П. Журавльов [4, с.33].

Феномен синестезії полягає в тому, що відчуття однієї модальності оцінюється і описується в категоріях іншої сенсорної системи. Фізіологічними механізмами синестезії вважаються крос-модальні переходи, коли збудження в одній сенсорній системі, транслюється не лише у власне проєкційні зони мозку, але й за колатераллями аксонів потрапляють в проєкційні зони інших

сенсорних систем і викликає відчуття, що супроводжує перше. За допомогою механізмів синестезії на основі сприймання однієї модальності відбувається реконструкція цілісного інтермодального образу. Семантичні структури образної і вербальної форм репрезентації тотожні на рівні глибинної семантики, тобто природну мову і мову образів, символів можна редукувати до більш простої єдності – генетично первісного коду, що характеризується емоційною насиченістю і малоструктурованою образністю. Дослідники роблять припущення про універсальність глибинного синестезійного коду для представників різних культур.

Якою ж мірою притаманна колористична синестезійність голосним і приголосним звукам мови? О.П. Журавльов констатує, що найчіткіші звуко-колористичні відповідності прослідковуються в основному для голосних, хоча і не виключає символічної навантаженості окремих приголосних. Із гласними звуками русофони асоціюють такі кольори: *а,я* – червоний; *о* – жовтий; *є,е* – зелений; *і,й* – синій; *у,ю* – темно-синій, ліловий, бузковий; *и* – темно-коричневий або чорний [4].

У той час як Р. Якобсон категорично стверджує, що "колористичне забарвлення" мають лише голосні, сучасні дослідники активно розглядають і синестезійність приголосних звуків [за 9].

В українській мові голосні звуки полісемантичні: крім того, що вони позначають назви звуків, одні з них виконують функції сполучників (*а, і*), інші – прийменників (*о, у*). До того ж кожний звук є вигук. Відтак очевидно є символічна навантаженість звуків української мови [8].

Хід, результати експерименту та їх обговорення.

Відомо, що голосні звуки характеризуються такими артикуляційними ознаками як місце артикуляції звуку (передній, середній, задній ряди); ступінь піднятості язика (високий, високо-середній, середній, низький) та лабіалізація або її відсутність. Відповідно, голосні звуки української мови мають такі ознаки: *а* – задній ряд, середній ступінь підняття, *і* – передній ряд, високий ступінь, *у* – задній ряд, високий ступінь підняття, лабіалізований, *е* – передній

ряд, середній ступінь, *o* – задній ряд, середній ступінь, лабіалізований, *u* – передній ряд, високо-середній ступінь. Звуки російської мови мають деякі відмінності, так *a* та *ы* належить до середнього ряду, російське *u*, хоча й належить до переднього ряду, але наближається до середнього. Звідси постало **припущення**, що такі відмінності творення звуків та їхні фізичні відмінності мають викликати відмінні кольорові синестезійні асоціації.

З метою верифікації гіпотези було використано методику асоціативного експерименту з подальшим частотним аналізом даних та компаративний метод. Дані експерименту О.П. Журавльова [4, с.51] зі звуко-кольорової синестезії в російській фонетиці порівнювалися з аналогічними, отриманими на українському матеріалі.

В опитуванні взяли участь 84 етнічні українці, які і склали експериментальну групу (далі – українофони). Утворення вибірки відбувалося за мовним критерієм і не передбачало гендерного та вікового розподілу респондентів.

Експеримент проводився у два етапи: на першому опитуванні мали значну свободу вибору, на другому етапі відбувався вибір однозначних відповідностей. Отже, на першому етапі інформантам у вербальній формі було запропоновано 6 голосних звуків *a, i, y, e, o, u*, до яких вони мусили назвати відповідний, на їхню думку, колір, при цьому користуючись будь-якими кольороназвами та відтінками. Перед інформантами не ставилося вимоги позначати одним кольором лише один звук. Таблиця 1 репрезентує частотність отриманих асоціатів у відсотках.

Таблиця 1.

**Звукові асоціати окремих кольорів в українській мові
(вербальна презентація)**

Кольороназви	Звуки					
	а	і	у	е	о	и
Червоний	57.1	17.8	3.57	7.14	7.14	7.14
Вишневий	0	0	3.57	3.57	3.57	7.14

Рожевий	0	7.14	3.57	10.7	3.57	3.57
Синій	3.57	21.4	28.6	17.8	14.3	25.0
Блакитний	7.14	17.8	0	0	14.3	7.14
Жовтий	7.14	17.8	10.7	39.3	17.8	0
Золотий	3.57	3.57	0	0	3.57	0
Бежевий	3.57	3.57	0	0	3.57	0
Рудий	0	0	0	0	0	3.57
Оранжевий	10.7	0	3.57	3.57	17.8	7.14
Коричневий	0	3.57	25.0	3.57	0	14.3
Білий	32.1	14.3	0	0	32.1	7.14
Чорний	0	3.57	39.3	7.14	3.57	14.3
Сірий	3.57	3.57	7.14	10.7	3.57	7
Фіолетовий	3.57	7.14	14.3	0	0	3.57
Зелений	7.14	17.8	10.7	39.3	10.7	14.3
Срібний	0	3.57	0	0	3.57	3.57
Бірюзовий	3.57	0	0	0	0	0
Бузковий	0	0	3.57	3.57	0	0

Очевидно, що найчастіше *a* асоціюється з червоним кольором, *y* – з чорним, для *e* – з жовтим і зеленим, *o* – з білим. Меншу частотність показав звук *u* — сірий / синій, для цього звуку взагалі характерні темні відтінки.

На другому етапі інформанти в якості стимулів отримали 12 карток: 6 літер на позначення голосних звуків і 6 карток з кольорами (червоний, жовтий, зелений, синій, чорний та білий). Інструкція полягала в необхідності встановити відповідність між звуками й кольорами, при чому кожному звуку повинен був відповідати лише один колір. Двадцять осіб після кількох спроб відмовилися від участі в тестуванні, мотивуючи це тим, що у них не виникає асоціативних зв'язків між звуком і жодним із пропонованих кольорів, попри це вони також були включені до експериментальної вибірки. Результати другого експериментального етапу (частотність асоціацій у відсотках) зведено до таблиці 2.

Таблиця 2.

Звуко-кольорові відповідники (візуальна презентація)

Кольороназви	Звуки					
	а	і	у	е	о	и
червоний	32.1	7.14	0	14.3	17.8	3.57
жовтий	3.57	14.3	14.3	21.4	21.4	0
зелений	10.7	17.8	17.8	21.4	3.57	3.57
синій	3.57	10.7	17.8	17.8	7.14	17.8
чорний	7.14	0	25	0	14.3	28.6
білий	17.8	25	0	0	10.7	21.4

Отже, як видно з таблиці, найяскравіше забарвленим є звук *а* – червоний (9), далі йде *и* – чорний (8), *і* – білий (7), *у* – чорний (7), *о* – жовтий (6), *е* – жовтий і зелений (6). Звуки *и* та *у* дуже близькі у колористичному значенні, однак більшість опитуваних схиляється до того, що *и* – чорний. *О* та *е* також зближуються в жовтому колористичному забарвленні. З урахуванням показників частотності однозначно можна стверджувати, що *а* асоціюється з червоним, *и* – з чорним, *і* – з білим.

Порівняння даних фоносемантичного сприйняття звуків українофонами з результатами, отриманими О.П. Журавльовим, наведено у таблиці 3.

Таблиця 3.

Аналоги кольорових асоціатів голосних звуків в українській та російській мовній свідомості

Звуки	Українська мова	Російська мова
А	червоний	червоний
І /Й	білий	синій
У	чорний	синій
Е/Э	жовтий, зелений	зелений
О	жовтий	жовтий
И/ Ы	чорний	чорний

Отже, як показали результати експерименту, фоносемантика звуків в українській та російській мовах дуже подібна, контрастно різниться лише

сприймання звука *i*: в українській мові він асоціюється з білим, в російській – із синім. Отримані дані відрізняються від тих, що їх подає О.М. Покидько [8]. Так, дослідник вважає, що в українській мові звук *a* не пов'язується з червоним. Натомість К. Штрумпф зауважує, що вершиною вокалізму є звук *a* – яскраво забарвлений, *y* асоціюється з найтемнішим кольором, *u* з дещо світлішим, *i* – з найсвітлішим. Такий звуко-колористичний розподіл наближається до отриманого в нашому експерименті з українофонами, якими найчастотніше *a* асоціюється з червоним, *i* - білим, *e* - жовтим і зеленим, *u* - чорним.

Висновки. Таким чином, в результаті проведених асоціативних експериментів були з'ясовані особливості сприймання кольороназв українофонами та русофонами, а також визначено порівняльну специфіку звуко-кольорової синестезії у представників цих етносів.

Рефлексія щодо синестезії між звуками рідної мови і кольороназвами притаманна всім мовцям. Проте інтрамодальні переноси відчуттів, на відміну від інтермодальних, рефлексують лише біля 75% реципієнтів. Це пояснюється, очевидно, більшою складністю міжмодальних переносів в силу більшої давності у філогенезі візуальної семантики порівняно з вербальною.

Враховуючи значну структурно-семантичну подібність в системах української та російської мов, наявні окремі відмінності звуко-кольорової синестезії можна пояснити відмінностями способів творення звуків. Відтак, оскільки фізичні відмінності звуків викликають відмінні кольорові синестезійні асоціації, то назагал усі фізичні властивості світу, рівною мірою з біологічною та соціальною системами, детермінують етнічну свідомість і притаманний їй етнічний образ світу.

Список використаних джерел.

1. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики – М. Наука; Смысл, 1999. – 350 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика.–М.: Иностранная литература,1961.– 394 с.

3. Белянин В. П. Психолингвистические аспекты художественного текста.– М.: МГУ, 1988.– 198 с.
4. Журавлёв А. П. Фонетическое значение. — Л., 1974. – 158 с.
5. Левицкий В. В. Семантика и фонетика. Пособие.– Черновцы: ЧГУ, 1973.– 103 с.
6. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. –273 с.
7. Маковский М. М. Язык – миф – культура. – М., 1996. – 330 с.
8. Покидько О. М. Сприймання голосних і асоціації // <http://newacropolis.org.ua>
9. Прокофьева Л. П. Индивидуальное и универсальное в цветовой символике звука (На основе фоносемантического и психолингвистического анализа поэтического текста) // <http://www.philol/rsu/ru>
10. Пугачева Т., Дымшиц М., Кулакова С. Звуко-цветовая синестезия и методы её исследования // <http://www.gilbo.index.php>
11. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир.– СПб: Питер, 2003.– 512 с.
12. Савадова Т. Проект "Вибір народу"// Реклам-клуб.– 1995.– № 3.– С. 12-18.
13. Шалак В. И. Современный контент-анализ. Приложения в области политологии, психологии, социологии, культурологии, экономики, рекламы / Шалак В. И. ; РАН, Ин-т философии. – М. : Омега-Л, 2004. – 272 с.
14. Taylor I. An atonomy of words used in a word-matching phon. symb. Experiments / J. general Psychol., 76, 1967.